

## بررسی مفهوم اختلاس از منظر حقوقی و اثرات آن بر اقتصاد و مسائل اجتماعی جامعه

مجله علمی پژوهش در حقوق، فقه، فلسفه و الهیات (سال پنجم)  
شماره ۱۵ / بهار ۱۳۹۸ / ص ۳۴-۴۴

مهدی هلالی<sup>۱</sup>، محمدامین طاهری نسب<sup>۲</sup>

<sup>۱</sup> دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم شناسی دانشگاه قم

<sup>۲</sup> دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم شناسی دانشگاه تربیت مدرس

نویسنده مسئول:

مهدی هلالی

### چکیده

اختلاس در لغت به معنای ربودن و ربودن با تزویر و فریب است. خلس از باب ثلاثی مجرد و خلس مصدر آن است، اما اختلاس از باب افتعال و ریشه‌ی آن همان کلمه‌ی خلس بوده که به صیغه‌ی باب افتعال به صورت اختلاس درآمده است. جرم اختلاس و تصرف غیرقانونی از جمله جرائم علیه آسایش عمومی هستند که در ابعاد و جنبه‌های چندی با یکدیگر اشتراک دارند و در پاره‌ای دیگر متفاوتند. آنچه بیش از همه این دو جرم را به یکدیگر شبیه می‌کند، وصف و خصوصیت مرتکب است که در هر دو مورد، مرتکب باید «مستخدم دولت و یا شخص در حکم مستخدم دولت» باشد. مبنای اصلی تفاوت و جدایی این دو جرم نیز نوع و چگونگی «رفتار مجرمانه» است. رفتار مجرمانه اختلاس در مقرره‌ی قانونی مربوطه تنها برداشت و تصاحب عنوان شده است، در حالی که ارتکاب خیانت در امانت به هر یک از تصاحب، اتلاف، مفقود کردن و یا استعمال امکان‌پذیر است. اختلاس گونه‌ای از کلاهبرداری محسوب می‌شود که بیشتر به صورت برنامه‌ریزی شده، منظم و پنهان و بدون رضایت و آگاهی دیگران صورت می‌گیرد. بسیاری از اموال و سرمایه‌های موجود در کشور در اختیار دولت قرار دارد که خطرات زیادی آن‌ها را تهدید می‌کند. این اموال که بر حسب وظیفه‌ی قانونی در اختیار کارمند قرار می‌گیرد، شاید به نوعی مورد استفاده‌ی شخصی او یا دیگری قرار گیرد. برای تضمین هر چه بهتر منافع دولت و ملت و برای حمایت از آن‌ها، قانونگذار برای این دسته از اموال و سرمایه‌ها مقرراتی تعیین کرده و برداشت غیرقانونی و برنامه‌ریزی شده از آن‌ها را تحت عنوان اختلاس، واجد جنبه‌ی کیفری قرار داده است.

**کلمات کلیدی:** اختلاس، تصرف غیرقانونی، جرم، مرتکب، رفتار مجرمانه، تصاحب، خیانت در امانت، برداشت غیرقانونی

## مقدمه

امروزه برای اداره‌ی جامعه و سامان بخشیدن به روابط اجتماعی و بهره‌مندی مردم از مواهب و نعمات موجود در طبیعت، بخش عظیمی از سرمایه‌ها و اموال موجود در یک کشور در اختیار کارکنان قرار می‌گیرد؛ این دسته از اموال و سرمایه‌ها را خطرات زیادی مورد تهدید قرار می‌دهد و همواره احتمال می‌رود که اموال دولت یا اموال اشخاص که به حسب وظیفه به کارمند دولت سپرده شده است، به نوعی مورد استفاده غیر قانونی واقع شود و برخلاف هدف مورد نظر، از آن بهره برداری شخصی شود و یا این که آن را به نفع خود یا دیگری تصاحب نمایند (سهامی، دلاوری پاریزی، ۱۳۹۴).

به منظور جلوگیری از سوء استفاده‌های کارمندان دولت از سرمایه و اموال موجود در اختیار آنها و تضمین هر چه بیشتر منافع دولت و ملت، قانونگذار در صدد حمایت کیفری از این دسته از اموال و سرمایه‌ها بر آمده است و کسانی را که متولی امور اجتماعی بوده و امکانات و داراییهای عمومی در اختیار آنهاست از دخل و تصرف برخلاف موازین قانونی و استفاده شخصی یا تصاحب آنها به نفع خود یا دیگری ممنوع کرده است. این حمایت کیفری تحت عناوین مختلفی در قانون آمده است که از جمله مهمترین آنها "جرم اختلاس" می‌باشد. (عالی پور، ۱۳۸۴)

اختلاس عبارتست از: "تصاحب همراه با سوء نیت اموال دولت یا اشخاص توسط مستخدم دولت که به حکم وظیفه در اختیار وی قرار داشته است به نفع خود یا دیگری." به هر حال یکی از بارزترین مشکلات و معضلات جهان بالاخص کشورهای جهان سوم و کشورهای در حال توسعه، تخلفات و جرایم کارکنان دولت و سوء استفاده‌های مالی آنها از اموال سپرده شده به آنها می‌باشد. علی رغم تشدید مجازات مرتکبین جرم اختلاس، ارتکاب این جرم در سطح وسیعی همچنان ادامه دارد (ذوالمجد طباطبایی، ۱۳۳۹).

تصرف غیرقانونی در اموال دولتی و اختلاس یکی از مهمترین جرائم مالی بر ضد آسایش عمومی‌اند که ارتکاب آنها فقط توسط گروه خاصی، یعنی مستخدمان دولت یا شخص در حکم مستخدم دولت امکانپذیر است. همین خصوصیت این دو جرم را به یکدیگر پیوند می‌دهد. علت دیگری که اشتراک این دو جرم را باعث می‌شود این است که در هر دو مورد باید مال و موضوع جرم قبلاً به سبب شغل و وظیفه به مرتکب تسلیم و سپرده شده باشد (حبیب‌زاده، منصورآبادی، ۱۳۷۹).

## تعریف مفهوم اختلاس:

در فرهنگ فارسی معین: اختلاس به معنی ربودن شیء یا مالیا وجه اعم از اینکه متعلق به دولت یا شخص باشد معنی شده است. اما از لحاظ مفهوم تخصصی حقوقی اختلاس به تصاحب و ربودن وجوه یا اموال متعلق به دولت یا اشیای سپرده شده به یکی از کارکنان دولتی، مأموران خدمات عمومی یا نهادهای انقلابی توسط آنان اطلاق می‌شود. موضوع جرم اختلاس، کلیه‌ی اموال منقول و غیرمنقول متعلق به دولت یا مؤسسات عمومی و نهادهای انقلابی را در بر می‌گیرد. چرا که در ماده‌ی ۵ مصوبه قانونی تشدید مجازات... علاوه بر وجوه و مطالبات به عبارت "سایر اموال متعلق به دولت" نیز اشاره شده است که حکایت از اموال منقول و غیرمنقول دارد. (محمدنژاد، ۱۳۸۱)

## در حقوق اسلام:

به نظر می‌رسد که در فقه اسلام اختلاس بصورت جرم خاص تعریف نشده اما تعریفی که از سرقت نموده‌اند عبارتست از ربودن مال غیر بصورت مخفیانه و پنهانی و اختلاس نیز یکی از مصادیق جرم سرقت محسوب می‌شود زیرا در فقه اسلام فقط تعریف سرقت مقایسه و نظر به اینکه اختلاس در حقوق اسلام نسبت به بیت‌المال تعبیر شده است. (بهداد، ۱۳۵۱)

## اختلاس؛ از نگاه مجامع جهانی

بسیاری از نشریات معتبر بین المللی در اشاره به مسئله‌ی "اختلاس" از واژه‌ی انگلیسی "کُراپشن" استفاده می‌کنند. در فرهنگ لغات (زبان انگلیسی) این واژه چنین تعریف شده است: "نادرستی و کردار خلاف قانون افرادی که در مسند قدرت و مسئولیت قرار دارند". فصلنامه‌ی معتبر و تخصصی "مسائل مالی و توسعه"<sup>۲</sup> وابسته به بانک جهانی که شماره‌ی مورخ ماه مارس ۱۹۹۸ خود را به تحلیل و بررسی علل و پیامدهای اختلاس، تأثیر آن در توسعه‌ی اقتصادی کشورها و تکاپوی جهانی بر علیه این پدیده‌ی شوم اختصاص داده است، ضمن تذکر این نکته که واژه اختلاس معانی متعددی دارد، اجماع عمومی جهانی روی معنی جامع و کامل

<sup>1</sup> corruption

<sup>2</sup> finance development

واژه‌ی مذکور را چنین تعریف کرده است: "سوء استفاده از اختیارات محوله، به نیت حصول نتایج تعریف نشده در مسئولیت‌های محوله". همچنین نشریه‌ی تخصصی "حسابداری"<sup>۳</sup> وابسته به انجمن حسابداران خبره (چاپ لندن) در مقاله‌ای تحت عنوان "مبارزه با اختلاس" (شماره‌ی مورخ مارس ۱۹۹۸)، ۵۰ با استناد به تعاریف ارائه شده توسط مجامع و سازمان‌های بین المللی برای واژه‌ی "اختلاس"، "سوء استفاده از امکانات و اختیارات دولتی به نیت تأمین منافع شخصی و خصوصی" را در حکم معنی کامل این واژه آورده است. نشریه‌ی مذکور در برشمردن موارد رایج اختلاس در جهان امروز، به پدیده‌ی "تصرف ناحق در امکانات بخش عمومی (دولتی) و سوء استفاده از این قبیل تسهیلات برای پیشبرد هدف‌ها و مقاصد حزبی و سیاسی"، به عنوان یکی از شایع‌ترین مصادیق فساد و اختلاس اشاره کرده است. (شلالوند، ۱۳۷۷)

## تعریف اختلاس در حقوق فرانسه

قانون مجازات فرانسه مانند قانون جزای ایران فصل مخصوصی برای جرائم ارتكابی کارمندان حین انجام وظیفه یا بسبب آن علیه دولت دارد.

ماده ۹۴۱-قانون فرانسه چنین میگوید: (هر تحصیلدار، هر مأمور وصول، هر امین دارائی یا هر حسابدار که وجوه عمومی یا اختصاصی و اسناد بهادار را که به جهت شغل سپرده به آنها بوده اختلاس نمایند به حبس موقت با اعمال شاقه محکوم خواهند شد، به شرطی که قیمت مال بیش از صد هزار فرانک باشد- باید اضافه کرد که بموجب ماده ۹۱ قانون جزای فرانسه حداقل مجازات حبس موقت با اعمال شاقه ۵ سال و حداکثر آن ۲۰ سال است.

چنانچه قیمت اموال از یکصد هزار فرانک کمتر باشد ماده ۱۷۱ قانون فرانسه مجازات را بین دو تا پنج سال ذکر نموده است.

ماده ۳۷۱ قانون جزای فرانسه- هر قاضی یا هر کارمند یا هر مأمور خدمت دولتی که اوراق بهادار و اسناد دولتی و سهام سپرده به آنها را از بین ببرد یا سرقت نماید محکوم به حبس با اعمال شاقه خواهد بود.

با توجه به تعریف فوق‌الذکر میتوان به ارکان و عوامل متشکله بزه اختلاس در قانون جزای فرانسه بشرح ذیل و بطور اختصار اشاره نمود.

اول- تصرف غیر مجاز- باین معنی که مأمور یا کارمند دولت نسبت به سپرده‌ای که نزد او قرار دارد تصرف غیرقانونی نماید.

دوم- مال مورد اختلاس باید وجه نقد یا اسناد بهادار قابل تبدیل به پول باشد.

سوم- شغل مرتکب- به این معنی کسی باشد که مال دولت بعنوان سپرده نزد او باشد مانند تحویلدار، انباردار، حسابدار، تحصیلدار و غیره

چهارم- سوء قصد و اراده- مرتکب بزه اختلاس بایستی قصد مجرمانه داشته باشد. (بهداد، ۱۳۵۱)

## عناصر تشکیل دهنده اختلاس

### بند اول: رکن قانونی

عنصر قانونی جرم اختلاس و شروع به آن در حقوق ایران در حال حاضر ماده ۵ و ۶ قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشاء و اختلاس و کلاهبرداری می‌باشد. علی‌رغم تصویب قانون جدید تعزیرات در سال ۱۳۷۵ با عنایت به جامعیت قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشاء و اختلاس، ماده ۵ این قانون همچنان به عنوان عنصر قانونی جرم اختلاس به قوت خود باقی است؛ بنابراین توهم برخی از نویسندگان ۱۰ مبنی بر لغو ماده ۵ توسط ماده ۵۹۸ ق.م.ا، کاملاً بی اساس است. اداره حقوقی قوه قضاییه در نظریه شماره ۶۱۶۶/۷ - سال ۱۳۷۶ اشعار می‌دارد: "آنچه در ماده ۵ قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشاء و اختلاس و کلاهبرداری آمده و عنوان اختلاس دارد با موضوع ماده ۵۹۸ قانون تعزیرات که مربوط به تصرف غیر قانونی است، جرایم جداگانه هستند و ماده ۵۹۸ اخیرالذکر به قوت خود باقی است." یکی از حقوقدانان در این باره می‌گوید: «باعنایت به این که این قانون (قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشاء و اختلاس و کلاهبرداری مصوب ۱۳۶۴ و در تاریخ ۱۳۶۷/۹/۱۵ به تأیید مجمع تشخیص مصلحت نظام رسید) از هر لحاظ جامع و مانع بود. به همین جهت در سال ۱۳۷۵ که قانون تعزیرات اصلاح شد، بحثی تحت عنوان اختلاس در این قانون جدید پیش بینی نگردید و در حال حاضر رکن قانونی جرم اختلاس اموال دولتی مقررات ماده ۵ قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشاء و اختلاس و کلاهبرداری می‌باشد. (شامبیاتی، ۱۳۷۵)

جرم اختلاس اموال دولتی قبلاً در ماده ۱۵۲ قانون مجازات عمومی سابق پیش بینی شده بود: "هر یک از اشخاص مذکور در ماده ۲ قانون تشکیل دیوان کیفر، وجوه نقدی یا مطالبات یا حوالجات یا سهام و سایر اسناد و اوراق بهادار یا سایر اموال متعلق به هر یک از سازمان‌ها و

مؤسسات مندرج در آن ماده یا اشخاص را که بر حسب وظیفه به او سپرده شده است به نفع خود یا دیگری برداشت و تصاحب کرده و یا عمداً تلف نماید، مختلس محسوب و... مجازات خواهد شد." اشخاص مذکور در ماده ۲ لایحه‌ی مربوط به تشکیل دیوان کیفر کارکنان دولت و طرز تعقیب ماموران دولتی در محل خدمت مصوب ۱۹ اردیبهشت ماه ۱۳۳۴ عبارت بودند از: معاونان و وزیران کل وزارتخانه‌ها و معاونان نخست وزیر و مدیران کل نخست وزیری و سازمان‌ها و مؤسسات دولتی و وابسته به دولت و سفراء و رؤسای دانشکده‌ها و دانشگاه‌ها و مؤسسات عالی علمی دیگر که از طرف دولت یا با کمک مستمر دولت اداره می‌شوند و استانداران و فرمانداران و رؤسای ادارات استان‌ها و شهرستان‌ها و شهرداران مراکز شهرستان‌ها و رؤسا و مدیران واعضای هیات مدیره و هیات عامل شرکت‌ها و مؤسسات و سازمان‌های دولتی و وابسته به دولت و رؤسا و مدیران سازمان‌ها و مؤسسات مملکتی و رؤسا و مدیران سازمان‌ها و مؤسسات مامور به خدمات عمومی و کفیل یا قائم مقام هر یک از مقامات مذکور و رؤسا و مستشاران و دادستان دیوان محاسبات و دارندگان پایه‌های قضایی که به سبب شغل و وظیفه مرتکب جرم شوند". قانونگذار جمهوری اسلامی ایران ابتدا جرم اختلاس را در ماده ۷۵ قانون تعزیرات سابق ۱۲ مقرر و عنوان ماموران دولتی را نه تنها احصاء بلکه در تبصره یک آن کارمندان و کارکنان قوای مقننه و قضاییه را نیز مشمول جرم اختلاس مندرج در این ماده قرار داد. (سهامی، دلاوری پاریزی، ۱۳۹۴)

اما از آن جا که سیاست کیفری قانونگذار ایجاب می‌نمود تا درصدد جلوگیری و مبارزه با مرتکبین ارتشاء و اختلاس و کلاهبرداری برآید، در سال ۱۳۶۴ قانون خاصی تحت عنوان "قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشاء و اختلاس و کلاهبرداری" توسط مجلس شورای اسلامی تصویب و در تاریخ ۱۳۶۷/۹/۱۵ به تأیید مجمع تشخیص مصلحت نظام رسید. با عنایت به این که این قانون نسبت به سایر قوانین نسبتاً مناسب بود، به همین جهت در سال ۱۳۷۵ که قانون تعزیرات اصلاح شد، بحثی تحت عنوان اختلاس در قانون جدید پیش بینی نگردید و در حال حاضر رکن قانونی جرم اختلاس مقررات ماده ۵ قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشاء، اختلاس و کلاهبرداری خواهد بود که مقرر می‌دارد: «هر یک از کارمندان و کارکنان ادارات و سازمانها یا شوراها و یا شهرداری‌ها و مؤسسات و شرکت‌های دولتی و یا وابسته به دولت و یا نهادهای انقلابی و دیوان محاسبات و مؤسساتی که به کمک مستمر دولت اداره می‌شوند و یا دارندگان پایه قضایی و بطور کلی قوای سه گانه و همچنین نیروهای مسلح و ماموران به خدمات عمومی اعم از رسمی یا غیر رسمی وجوه یا مطالبات یا حواله‌ها یا سهام و اسناد و اوراق بهادار و یا سایر اموال متعلق به هریک از سازمان‌ها و مؤسسات فوق الذکر و یا اشخاص را که بر حسب وظیفه به آنها سپرده شده است به نفع خود یا دیگری برداشت و تصاحب نماید مختلس محسوب و مجازات خواهد شد." (سهامی، دلاوری پاریزی، ۱۳۹۴)

عنصر قانونی جرم اختلاس در قانون مجازات سوریه در ماده ۳۴۹ مقرر شده است که همانند عنصر قانونی این جرم در قانون مجازات لبنان می‌باشد. قانونگذار مصری نیز به تبعیت از ماده ۱۶۹ قانون مجازات فرانسه درباره جرم اختلاس، عین همان ماده را در ماده ۹۷ خود پیش بینی کرده است. (بک، احمد امین) و قانونگذار عراق نیز در مواد ۳۱۶ تا ۳۲۰ قانون مجازات به جرم اختلاس و جرایم مشابه پرداخته است. (الجورانی، ۱۹۹۰)

## بند دوم: رکن مادی

با عنایت به عنصر قانونی جرم اختلاس، و تعریفی که از آن به عمل آمد، ارکان تشکیل دهنده آن، رکن مادی و معنوی می‌باشد، که در این مبحث به رکن مادی پرداخته می‌شود. مرتکب می‌بایست نسبت به مال و یا اشیاء دیگری که به حسب وظیفه به او سپرده شده خیانت کند لذا صرف قصد موجب تعقیب کیفری نیست و عمل ارتكابی است که عنوان جرم دارد. با مقایسه ماده ۵ قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشاء و اختلاس و کلاهبرداری با ماده ۶۷۴ قانون مجازات اسلامی ملاحظه می‌شود که مقنن در جرم اختلاس دو خصوصیت "مامور دولت" و "بر حسب وظیفه" را به جرم خیانت در امانت به مفهوم اخص اضافه نموده است. (شامبیانی، ۱۳۷۵) به عبارت دیگر یکی از فروض جرم خیانت در امانت به معنای اخص، جرم اختلاس می‌باشد که اختلاف آن با خیانت در امانت آن است که مرتکب آن مامور دولت بوده و نسبت به اموال متعلق به دولت یا اموالی که از طرف اشخاص نزد دولت به امانت گذاشته شده و به حسب شغل یا ماموریت نزد وی می‌باشد مرتکب خیانت می‌شود. (میر محمد صادقی، ۱۳۸۵)

بعضی بر این باورند که موضوع اختلاس اعم از منقول و غیرمنقول است و این گونه استدلال می‌کنند که اختلاس صورت خاصی از خیانت در امانت است و قانونگذار در ماده ۶۷۴ قانون مجازات اسلامی به شمول خیانت در امانت در اموال منقول و غیرمنقول تصریح کرده است. بنابراین با توجه به تصریح قانونگذار در مورد خیانت در امانت تردید نیست که اختلاس نیز از این حیث وضعیتی مشابه با خیانت در امانت دارد. (جورانی، رضائی، ۱۳۷۸)

هر چند مشابهت‌های بسیاری بین خیانت در امانت و اختلاس وجود دارد، ولی نمی‌توان تمامی احکام و شرایطی را که قانونگذار برای خیانت در امانت مقرر کرده به اختلاس تسری داد؛ زیرا در اصل این بحث که آیا خیانت در امانت، اموال غیرمنقول را شامل می‌شود، بین حقوق دانان اختلاف نظر وجود دارد و اغلب بر این عقیده‌اند که اموال غیر منقول موضوع خیانت در امانت واقع نمی‌شوند. (حبیب‌زاده،

میر محمد صادقی) با این حال، تصریح قانونگذار به این موضوع جرم اختلاس فقط مال منقول است، کمالینکه اداره حقوقی قوه قضاییه نیز چنین اظهار نظر کرده است: «ماده ۵ قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشاء و اختلاس و کلاهبرداری شامل اموال غیرمنقول از قبیل زمین و خانه و باغ نمی‌شود و منصرف به اموال منقول است». (شهری، ستوده جهرمی ۱۳۷۵)

برخی از حقوق‌دانان بر این باورند که اختلاس مصداقی از جرم خیانت در امانت است و حتی نام‌گذاری آن به اختلاس را مورد انتقاد قرار داده و آن را صورت مشدده‌ای از جرم خیانت در امانت می‌دانند (صبحی العطار، ۲۵۹: ۱۹۹۳ و الشاذلی، ۱۹۹۱: ۳۵۸). براساس نظر این گروه دو جرم یاد شده در همه اجزا و شرایط با یکدیگر کاملاً نزدیکی و مشابهت دارند به جز در شرط وصف و خصوصیت مرتکب که از جمله شرایط مؤثر در تحقق جرم اختلاس است. بنابراین ضرورتی ندارد که قانونگذار این دو جرم را جدای از یکدیگر مورد حکم قرار دهد و بایستی با توجه به وصف و خصوصیت مرتکب، مجازات شدیدتری برای اختلاس پیش‌بینی کند؛ نه آنکه آن را جرم مستقل از خیانت در امانت به حساب آورد.

حکم جزایی خیانت در امانت برای اولین بار در ماده ۲۴۱ قانون مجازات عمومی سال ۱۳۰۴ پیش‌بینی شده بود. سپس در سال ۱۳۶۲ ماده ۱۱۹ قانون تعزیرات به این امر اختصاص پیدا کرد و در سال ۱۳۷۵ با تصویب کتاب پنجم قانون مجازات اسلامی (در تعزیرات)، ماده ۶۷۴ قانون مزبور جایگزین مقررات پیشین گردید. هم اکنون مقرر قانونی اخیر رکن قانونی جرم خیانت در امانت را تشکیل می‌دهد. حکم جزایی اختلاس نیز توأم با تصرف غیرقانونی ابتدا در ماده ۱۵۲ قانون مجازات عمومی سال ۱۳۰۴ آمده بود و پس از آن در سال ۱۳۵۵ ضمن اصلاح موادی از قانون یاد شده، ماده ۱۵۲ به اختلاس و ماده ۱۵۳ به تصرف غیرقانونی اختصاص پیدا کرد. بعد از این مرحله، ماده ۷۵ قانون تعزیرات مصوب سال ۱۳۶۲ جایگزین ماده ۱۵۲ قانون مزبور گردید و در سال ۱۳۶۷ به جای مقررات پیشین ماده ۵ قانون تشدید مجازات مرتکبین اختلاس و ارتشاء و کلاهبرداری در مورد اختلاس به تصویب رسید. در حال حاضر ماده ۵ قانون یاد شده رکن قانونی جرم اختلاس را تشکیل می‌دهد.

## رکن مادی اختلاس و تصرف غیرقانونی

همان‌گونه که در مقدمه یادآور شدیم در این مبحث به ترتیب از رفتار مجرمانه، موضوع جرم، نتیجه مجرمانه و وصف و خصوصیت مرتکب بحث خواهیم کرد.

### الف) رفتار مجرمانه

ابتدا باید توجه داشت که قانونگذار ما در ماده ۱۵۲ قانون مجازات عمومی سال ۱۳۰۴ رفتار مجرمانه هر یک از جرائم یاد شده را با عبارت «اختلاس یا هر تصرف غیرقانونی نماید» بیان کرده بود؛ ولی ماده ۱۵۲ و ۱۵۳ قانون اصلاحی سال ۱۳۵۵ برای اختلاس عبارت «برداشت و تصاحب کرده یا عمداً تلف کند» و برای تصرف غیرقانونی عبارت «استفاده غیرمجاز» و نیز «مصرف غیرمجاز بودجه» به کار برده است. در مقررات مصوب بعد از انقلاب نیز همین تعبیرات به کار رفت؛ اما در تبصره ذیل ماده ۵ قانون تشدید مجازات مرتکبین اختلاس و ارتشاء کلاهبرداری قانونگذار ائتلاف عمده‌ی مال را جدا از برداشت و تصاحب ذکر کرده و مجازات آن را مجازات اختلاس قرار داده است و در ماده ۵۹۸ قانون مجازات اسلامی «اهمال یا تفریط منجر به تضییع مال» را نیز در حکم تصرف غیرقانونی محسوب کرده است.

### یک) رفتار مجرمانه اختلاس

برداشت و تصاحب: قانونگذار رفتار مجرمانه اختلاس را با عبارت «برداشت و تصاحب» بیان کرده است، ولی از این بیان نباید این گونه استنباط کرد که رفتار مجرمانه در این جرم مرکب از دو جزء است، بلکه به نظر می‌رسد که چون اختلاس در بیشتر موارد از وجوه نقد و توسط کسانی صورت می‌پذیرد که با پول نقد و امور مالی سر و کار دارند لذا قانونگذار برداشت و تصاحب را به یک معنا به کار برده؛ یعنی هر دو را به معنای تملک و تصرف مالکانه مال، استعمال کرده، لکن برداشت را ناظر به تملک و تصرف مالکانه وجوه و تصاحب را ناظر به تملک تصرف مالکانه سایر اموال دانسته است. (حبیب‌زاده، منصورآبادی، ۱۳۷۹).

### موضوع جرم

خیانت در امانت، جزء جرایم علیه اموال و مالکیت است و موضوع آن مال است؛ اما در اینکه آیا اختلاس جزء این دسته از جرایم قرار می‌گیرد یا باید آنرا جزء دسته دیگری از جرایم قرارداد، اختلاف نظر وجود دارد. بعضی بر این باورند که در جرم‌انگاری اختلاس، هدف اصلی و اولی قانونگذار، حمایت از حقوق مالی و مالکیت است. بنابراین هرچند ارتکاب این جرم، تخطی و تخلف از انجام وظیفه اداری و عدول از امانت‌داری محسوب می‌شود ولی وضع ضمانت اجرای کیفری برای آن در جهت حمایت و تأمین هر چه بیشتر حق مالکیت

می‌باشد. طبق این نظر اختلاس نیز همانند خیانت در امانت، جزء جرایم علیه اموال قرار می‌گیرد و موضوع آن مال محسوب می‌شود (رشدی، ۱۳۸۶: ۱۸۷ و مأمون سلامه، ۱۳۹۸: ۸۱).

### اختلاس از شرکت‌های سهامی غیردولتی

امروزه هدر بسیاری از کشورها بانک‌ها، مؤسسات، شرکت‌های تعاونی خصوصی، احزاب، سندیکاها و صدها مورد دیگر، اموال مردم را در اختیار دارند، حال سؤالی که مطرح است این است که اگر یکی از کارمندان احزاب سیاسی یا شرکت‌های خصوصی و غیره، اموالی را که به حسب وظیفه به او سپرده شده است تصاحب نماید آیا می‌توان با توسعه دایره جرم اختلاس، از اموال چنین شرکت‌هایی نیز حمایت کیفی نمود.

در حقیقت سؤال فوق به این نکته بر می‌گردد که در تحقق جرم اختلاس کارمند دولت بودن شرط است یا این که معیار تحقق این جرم در اختیار داشتن اموال دیگران بر حسب وظیفه و تصاحب آنها به نفع خود یا دیگری می‌باشد؟

قانونگذار ما در ماده ۵ قانون تشدید مجازات مرتکبین اختلاس، کارمند دولت بودن را یکی از عناصر تحقق جرم اختلاس می‌داند. و اداره حقوقی قوه قضاییه نیز در دو نظریه مشورتی بر این باور می‌باشد که:

اولاً، اصل بر این است که تصرف و تصاحب در اموال متعلق به دولت از مصادیق جرم اختلاس است و استثنائاً دخل و تصرف در اموالی که بر حسب وظیفه به کارمندان دولت سپرده شده در حکم اختلاس است. (شهری و ستوده، ۱۳۷۷، ۴۶۴) ثانیاً، بزهی که در شرکت دولتی اختلاس نام دارد در شرکت خصوصی ممکن است از مصادیق خیانت در امانت یا کلاهبرداری یا سرقت باشد. (شهری و ستوده، ۱۳۷۷، ۴۶۵)

### سمت مرتکب

مرتکب جرم اختلاس می‌بایست از کارمندان و کارکنان دولت و یا ماموران به خدمت عمومی باشند. مستخدم رسمی کسی است که به موجب حکم رسمی در یکی از پست‌های سازمانی وزارتخانه‌ها یا مؤسسات دولتی مشمول قانون استخدام کشوری شده باشد. کارمندان و یا کارکنان به ترتیب مقرر در قانون عبارتند از:

- کارمندان و کارکنان ادارات دولتی یا وابسته به دولت
- کارمندان و کارکنان سازمان‌ها یا شوراهای شهرداری‌ها
- کارمندان و کارکنان مؤسسات دولتی یا وابسته به دولت
- کارمندان و کارکنان شرکت‌های دولتی یا وابسته به دولت
- کارمندان و کارکنان نهادهای انقلابی نظیر کارکنان نهاد ریاست جمهوری
- کارمندان و کارکنان دیوان محاسبات عمومی
- کارمندان و کارکنان مؤسساتی که با کمک مستمر دولت اداره می‌شوند نظیر کارمندان و کارکنان سازمان بازنشستگی کشوری
- دارندگان پایه قضایی
- کارمندان و کارکنان قوای سه گانه مقننه، مجریه و قضاییه

تصاحب

مرتکب باید با انجام فعل مثبت خود اموال یا اشیاء یا کالای متعلق به دولت یا اشخاص را که بر حسب وظیفه به او سپرده شده است عالماً و عامداً تصاحب کند و تصاحب در این معنا اعم از فروش یا مصرف یا از بین بردن اموال و اشیاء مورد نظر است. مانند انبارداری که مقداری از قند و شکر یا گندم یا سایر مایحتاج عمومی را که به او سپرده شده است متقلبانه از انبار خارج کند و به صورت آزاد به فروش می‌رساند و یا صندوقداری که وجوه صندوق را برداشته و به مصرف شخصی می‌رساند.

### خصوصیات اختلاس

اول- مرتکب باید نظامی و یا همدریف نظامی باشد

بنابراین اگر کسی برای ساختن مسجد و یا آب انبار و غیره پول از مردم جمع نماید و سوء استفاده کند مختلس نیست زیرا کارمند دولت یا نظامی نبوده است و یا اینکه هرگاه شخص عادی نسبت باموال و یا نقدینه مربوط به دولت و یا ارتش تصرفات غیر مجاز نماید نمیتوان او را مختلس نامید بلکه عمل او سرقت در اموال دولت است و جرم اختلاس مصداق ندارد.

دوم- مرتکب باید مشمول یکی از عناوین مندرج در قانون باشد به این معنی که مدیر یا محاسب یا صندوقدار و یا تحویلدار باشد. در اینصورت هرگاه مظامیانی که دارای چنین عناوین و مشاغلی نیستند نقدینه دولت را بدون اینکه نزد آنها سپرده باشد حیف و میل یا تصرفات غیرمجاز در آن بنمایند نمی‌توان آنها را مشمول عنوان اختلاس قرار بدهیم و آنها را مختلس بدانیم. مثلاً هر گاه یک فرد نظامی بدون اینکه مشمول عناوین فوق شده و سپرده یا نقدینه دولت هم در دست او نباشد اموال دولتی و یا ارتش را از بین ببرد مرتکب بزه اختلاس نشده است بلکه سبب اتلاف اموال دولت شده است. سوم- چنانچه از عبارت (بر چسب وظیفه سپرده.....) مندرج در متن ماده ۰۰۴ قانون دادرسی و کیفر ارتش استنباط می‌شود تسلیم مال به مرتکب بایستی بر حسب وظیفه و یا حسب اقتضای عمل باشد. در حقیقت وظیفه یکی از خصوصیات مهم اختلاس است بند ۸ ماده واحده متمم قانون دیوان جزای عمال دولت مصوب سال ۸۰۳۱ بشرح ذیل وظیفه را تعریف نموده است. (بهداد، ۱۳۵۱)

## رفتار مجرمانه مرتکب

رفتار مادی این جرم تحصیل است. معنی تحصیل از لحاظ لغوی (با فتح ت و کسر ص) به معنی حاصل کردن، فراهم آوردن، بدست آوردن، درس خواندن، دانش آموختن (عمید، ۱۳۶۵) و ۱۰۵ یا کسب کردن، گرد کردن، اندوختن، مالیات گرفتن، کسب، جمع آوری، دانشجویی است (معین، ۱۳۲۴) مراد قانونگذار از این واژه معنی اصطلاحی آن است که از معنی لغوی آن دور نیست و همان بدست آوردن و کسب کردن مال است. با این قید که طریق و شیوه آن نامشروع - با مفهومی که در سطور آتی خواهد آمد- باشد. رفتار مادی این جرم -یعنی تحصیل مال- غالباً با فعل مثبت ارتکاب می‌یابد. لازم به اشاره است که واژه‌ی تحصیل که در مورد جرم کلاهبرداری نیز در ماده ۱ قانون مورد بحث هم عرض با واژه «بردن» به کار رفته است معنی وسیع‌تری نسبت به واژه‌هایی از قبیل بردن یا ربودن -واژه‌ای که در جرم کلاهبرداری و سرقت به کار رفته است- و یا واژه‌ی خوردن - واژه‌ای که در مورد کلاهبرداری در ماده ۳۰۰ قانون جزای عرفی مصوب ۱۳۳۵ ه. ق. به کار رفته بود- و یا واژه‌ی تملک کردن - واژه‌ای که قانونگذار در ماده ۶۷۴ ق. م. ا. (بخش تعزیرات) به عنوان یکی از رفتارهای مادی جرم خیانت در امانت پیش بینی کرده است - تفاوت دارد، به عبارت دیگر، تحصیل ملازمه‌ای با تملک مال برای خود مرتکب ندارد، در واقع واژه «تحصیل» دال بر انتقال حقوقی مال است، لذا با واژه‌های بردن و ربودن، که دال بر انتقال فیزیکی است و یا واژه‌ی تملک که دال بر به مالکیت خود در آوردن مال است، تفاوت دارد. این رفتار اگرچه دارای مفهومی غیر مادی، از قبیل تملک است ولی جهت تحقق آن به رفتاری خارجی به صورت فعل نیاز دارد. (شاکری و البوعلی، ۱۳۹۶)

## وصف و خصوصیت مرتکب در اختلاس

این شرایط الزاماً و به‌ویژه مربوط به جرم اختلاس است و مهمترین جزیی است که اختلاس را از خیانت در امانت بطور کامل متمایز می‌سازد و به جرم تصرف غیرقانونی پیوند می‌زند. لذا در حد ضرورت اشاره خواهیم کرد که منظور از وصف و خصوصیت مرتکب که موجب تمایز اختلاس از خیانت در امانت می‌شود چیست؟ به عبارت دیگر، مرتکب باید دارای چه وصف و خصوصیتی باشد تا رفتار مجرمانه او را بتوان اختلاس تلقی کرد؟

بنابر آنچه در تعریف اختلاس آمده، مرتکب بایستی مستخدم دولت یا شخص در حکم مستخدم دولت باشد تا برداشت و تصاحب مال تسلیم شده به او، عنوان اختلاس پیدا کند. حال باید ببینیم، مستخدم دولت کیست و شخص در حکم مستخدم دولت شامل چه کسانی می‌شود؟ بررسی مفهوم مستخدم و استخدام به حقوق اداری مربوط می‌شود (ابو الحمد، ۱۳۷۰ و طباطبایی مؤتمنی، ۱۳۷۴). ولی در اینجا با توجه به گروه‌ها و دسته‌های برشمرده شده در ماده ۵ قانون تشدید مجازات اختلاس، این موضوع را بررسی می‌کنیم. در مقرر قانونی یاد شده، این گروه‌ها و دسته‌ها احصاء شده‌اند: ۱- کارمندان و کارکنان ادارات و سازمانهای دولتی، ۲- کارمندان و کارکنان شوراها، ۳- کارمندان و کارکنان شهرداریها، ۴- کارمندان و کارکنان مؤسسات و شرکتهای دولتی، ۵- کارمندان و کارکنان مؤسسات و شرکتهای وابسته به دولت، ۶- کارمندان و کارکنان نهادهای انقلابی، ۷- کارمندان و کارکنان دیوان محاسبات، ۸- کارمندان و کارکنان مؤسساتی که به کمک مستمر دولت اداره می‌شوند، ۹- دارندگان پایه قضایی، ۱۰- کارمندان و کارکنان قوای سه گانه (بطور کلی)، ۱۱- کارمندان و کارکنان نیروی مسلح، ۱۲- مأمورین به خدمات عمومی. بطور کلی مجموعه این دسته‌ها و گروه‌ها را در دو دسته کلی می‌توان تقسیم‌بندی کرد: اول: دسته‌ای که به موجب قانون استخدام کشوری یا قوانین استخدامی خاص مثل قانون استخدام قضات و یا قانون استخدام اعضای هیأت علمی در یکی از دوائر و بخش‌های زیر مجموعه قوای سه‌گانه مملکتی به انجام کاری اشتغال دارند اعم از آنکه رابطه استخدامی آنان با دوائر و بخشهای مزبور به صورت رسمی، قراردادی، روزمزد و غیره باشد. دوم: دسته‌ای دیگر که از شمول قانون



استخدامی کشوری عام و یا خاص خارج بوده و در نهادها و مؤسساتی غیر از دواير و بخش‌های زیر مجموعه قوای سه‌گانه مملکتی به فعالیت مشغولند، هرچند که ممکن است بنحوی تحت نظر و اشراف یکی از دواير و بخشهای مزبور قرار گیرند. کسی که در دسته اول قرار می‌گیرد رامستخدم دولت و کسی که در دسته دوم قرار می‌گیرد را شخص در حکم مستخدم دولت می‌خوانیم. (منصورآبادی، ۱۳۸۰)

### تعریف شبکه جرم

شبکه در معنای لغوی به چند مؤسسه یا دستگاه وابسته به هم و یا چند نفر گفته می‌شود که در یک رشته کار می‌کنند. (جر، ۱۳۷۵) به این ترتیب کاربرد این اصطلاح توسط مقنن در این ماده جالب به نظر نمی‌رسد؛ زیرا تجمع سه نفر یا بیشتر، قادر به تشکیل شبکه نخواهد بود و شبکه عرفاً متشکل از نهادها و بخش‌های اعتباری است که این نهادها و بخش‌ها، خود از اشخاص حقیقی تشکیل یافته‌اند. شبکه جرم، سازمانی منظم، هدفدار و متشکل از نیروی انسانی است که برای ارتکاب جرم ایجاد شده است.

ارتکاب جرم از طریق تشکیل و فعالیت در شبکه جرم عبارتست از همکاری و مشارکت عامدانه و عالمانه چند نفر در ارتکاب فعل مجرمانه که مسبوق به داشتن هماهنگی و نقشه و طرح قبلی و منتج به هدف واحد و نفع مشترک است. و بلاخره رهبری شبکه جرم عبارتست از سازماندهی و هدایت اعضای شبکه به نحوی که اعضای شبکه با توجه به طرح‌ها و دستورات رهبر یا کادر رهبری مبادرت به ارتکاب جرم مورد نظر نمایند. (براتی، عالی پور، ۱۳۸۴)

رواج اختلاس و فقدان شفافیت لازم در گردش کارها و نحوه تصمیم‌گیری در کشورها سبب می‌شود که آنها در تکاپوی جهانی برای رشد اقتصادی. در موقعیت‌های دشواری گرفتار شوند. کشورهایی که در بحران‌های ناشی از اختلاس و ارتشا غرق شده‌اند، در رقابت روزافزون و جهان‌شمول ملتها برای قبضه بازارها و جذب هرچه بیشتر سرمایه‌های خارجی، فلج و بی‌حرکت مانده‌اند. در گزارش بانک جهانی بر این نکته مکرراً تأکید شده است که فساد و اختلاس، ضد انگیزه شدیدی برای سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به حساب می‌آید. (شلالوند، ۱۳۷۷)

### پیامدهای اختلاس

بی‌ثباتی سیاسی: بررسی مهم‌ترین رویدادهای سیاسی در کشورهای مختلف جهان در نیمه اول دهه حاضر نشان می‌دهد که منشأ اصلی بی‌ثباتی سیاسی در اغلب موارد، نارضایتی عمومی و طغیان اقشار وسیع مردم کشورها بر علیه فساد و اختلاس طبقه حاکمه و سقوط پی‌درپی دولت‌ها بوده است. همان‌طور که پیش‌تر نیز ذکر شد، در اندونزی، پاکستان، کره جنوبی، ایتالیا، اسپانیا، ژنر، هند، ژاپن، مکزیک، برزیل، اکوادور و سایر کشورها، در نتیجه آشکار شدن مواردی از اختلاس و سوء استفاده‌های مالی رجال سیاسی و آگاهی عامه مردم از رسوایی‌های مالی احزاب حاکم، دوره‌ای هرچند کوتاه از بی‌ثباتی و تغییرات پی‌درپی، این کشورها را فراگرفته است. هفته‌نامه پرتیراژ «تایم» در شماره ۱۹ سال ۱۹۹۶، در فرازی از گزارش مشروح خود پیرامون فراخون جهانی برای پیکار بر علیه فساد و اختلاس، آورده است:

«...رسوایی‌های ناشی از ارتکاب به اختلاس، شماری از ظالم‌ترین قدرت‌های سیاسی را از اریکه قدرت به پایین کشیده است.»

عوارض اقتصادی: نتایج نظرسنجی از ۱۵۰ نفر از مقامات مسئول و شخصیت‌های عالی‌رتبه دولتی در ۶۰ کشور در حال توسعه حاکی از آن است که تمامی این افراد، از وجود فساد و حاکمیت اختلاس در بخش دولتی، به عنوان بزرگ‌ترین و دشوارترین مانع توسعه و رشد کشورهای خود، نام برده‌اند. ۳۹ در گزارش بانک جهانی پیرامون نتایج اقتصادی اختلاس چنین آمده است: «وجود فساد و اختلاس از یک سو و فقدان اصلاحات لازم در بخش دولتی از سوی دیگر، در تأثیری متقابل و تعامل‌گونه، پیامدهای ناگواری را به بار می‌آورد.» (شلالوند، ۱۳۷۷)

در تحلیل نهایی چنین به نظر می‌رسد که فقر و اختلاس در تأثیری متقابل با یکدیگر قرار داشته باشند. به همین دلیل تصادفی نیست که کشورهای فقیرتر با جنبه‌های به نسبت شدیدتری از پدیده اختلاس دست به گریبان هستند.

یکی دیگر از مسائل اقتصادی اختلاس را می‌توان بروز تغییرات کیفی در ساختار اقتصاد جهانی و روند شتابان جهانی شدن اقتصاد کشورها و فرصت‌های بالقوه‌ای که این تحولات برای تشدید ناهنجاری اختلاس دربر دارد، به شمار آورد. گسترش دادوستد خارجی بین کشورها و رشد بی‌سابقه سرمایه‌گذاری‌های خارجی که در نیمه اول دهه ۱۹۹۰ شتابی کم‌نظیر به خود گرفته است، برای دست‌اندرکاران این قضیه، به ویژه در کشورهای در حال توسعه فرصت‌های وسوسه‌کننده‌ای را جهت ارتکاب به اختلاس به وجود آورده است: میزان سالانه سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در سطح جهان از رقم ۵۰ میلیارد دلار در سال ۱۹۸۰ به رقم ۳۱۸ میلیارد دلار در



سال ۱۹۹۵ افزایش یافته است. همچنین میزان سرمایه‌گذاری خارجی در بورس اوراق بهادار و خرید سهام کشورها، از رقم یک میلیارد دلار در سال ۱۹۸۸ به ۴۸ میلیارد دلار در سال ۱۹۹۳ رسیده است. (TIME، ۱۹۹۸)

## نتیجه گیری

عطف به مباحث مطرح شده، توافق شده که اختلاس لطمه هایی جبران ناپذیر وارد کرده و عدم اقدام برای از میان بردن آن غیرمسئولانه است. تحت فشار جامعه مدنی جهانی که متشکل از سازمان های غیردولتی، غیرانتفاعی و مستقل است، دولت ها و نهاد های بین المللی توافقاتی در زمینه مبارزه با فساد اقتصادی و نیز تعهدات دیگری برای اعتدالی حکومت و پاسخگو بودن دولت نموده اند. نقش جامعه مدنی در عملی کردن آن تعهدات از اهمیت زیادی برخوردار است و آینده دستور کار مبارزه با فساد اقتصادی کشور در گرو دخالت هر چه بیشتر جامعه مدنی در این امر بوده و نیز اطمینان به اینکه ظرفیت فنی، منابع مالی، دسترسی به اطلاعات و فضای باز سیاسی برای حمایت و نظارت آن تامین شده باشد.

## منابع

- سهامی، فریده دلاوری پاریزی، محسن (۱۳۹۴) دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق، دانشگاه آزاد واحد بین الملل قشم، جرم انگاری اختلاس در شرکتهای خصوصی، نشریه ICESAL
- ذوالمجد طباطبایی، احمد (۱۳۳۹)، "عناصر متشکله بزه اختلاس"، مجله کانون وکلاء، شماره ۷۴،
- عالی پور، حسن (۱۳۸۴) "بررسی و تحلیل جرم اختلاس شبکه ای" نشریه حقوق دادرسی. شماره ۵۴
- حبیبزاده، محمد جعفر (۱۳۷۹)، دانشیار گروه حقوق دانشگاه تربیت مدرس، بررسی تطبیقی اختلاس و تصرف غیر قانونی در حقوق ایران، مجله: مدرس علوم انسانی «تابستان ۱۳۷۹ - شماره ۱۵
- منصورآبادی، عباس (۱۳۷۹) دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم شناسی دانشگاه تربیت مدرس، بررسی تطبیقی اختلاس و تصرف غیر قانونی در حقوق کیفری ایران، مجله: مدرس علوم انسانی «تابستان ۱۳۷۹ - شماره ۱۵
- محمدنژاد، پرویز؛ آذر ۱۳۸۱، عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی، «اختلاس» دزدی از جیب دولت، مجله: اصلاح و تربیت «آذر ۱۳۸۱ - شماره ۹
- بهداد، علی، ۱۳۵۱، سروان قضائی، اختلاس در امور مالی و اداری ارتش، مهنانه قضایی «مرداد ۱۳۵۱ - شماره ۷۷
- شلالوند، عبدالعلی؛ ۱۳۷۷، تأملی ریشه نگر در موج جهانی مبارزه با فساد و اختلاس: اختلاس و فساد اداری، آفت توسعه، مجله: مجلس و راهبرد «خرداد و شهریور ۱۳۷۷ - شماره ۲۵ ISC
- شامبیانی، هوشنگ (۱۳۷۵) جرایم علیه اموال و مالکیت، انتشارات ویستار، چاپ دوم
- بک، احمد امین: شرح قانون العقوبات الاهلی، الدار العربیه للموضوعات، ج ۱، ص ۶۷۰
- الجورانی، عبدالرحمن (۱۹۹۰) جرمه الاختلاس الاموال العامه فی التشريع والقضاء العراقی، مطبعة الجاحظ، بغداد
- میر محمد صادقی (۱۳۸۵) حسین، جرایم علیه امنیت و آسایش عمومی/ تهران، نشر میزان، چاپ: هفتم، زمستان
- رمضانی، احمد، بررسی فقهی-حقوقی جرم اختلاس، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه مفید قم، ۱۳۷۸، ص ۱۳۴-۱۲۸
- حبیبزاده، محمد جعفر، حقوق جزای اختصاصی، تهران، سمت، ۱۳۷۳، ص ۱۷۷-۱۸۲، ۱۷۵-۱۸۱، ۱۲۳۸۵
- میر محمد صادقی، حسین، جرائم علیه اموال و مالکیت، تهران، نشر میزان، ۱۳۷۸، ص ۱۴۸-۱۴۷، ۱۳۷-۱۳۶.
- شهری، غلامرضا و سروش ستوده جهرمی، نظریات اداره حقوقی قوه قضاییه در زمینه مسائل کیفری، تهران، روزنامه رسمی، ۱۳۷۵، ج ۲، ص ۴۴۲.
- صبحی العطار، احمد (۱۹۹۳). جرائم الاعتداء علی المصلحة العامة، مصر: الهيئة المصرية للكتاب
- الشاذلی، فتوح عبد الله (۱۹۹۱). الجرائم المضرة بالمصلحة العامة، مصر دار الكتاب الحديث
- رشدی، مراد (۱۹۸۶) الاختلاس فی جرائم الاموال، مصر: مطبعة جامعه القاهرة، چاپ دوم
- مأمون سلامه، محمد (۱۹۹۸). قانون العقوبات، مصر: دار الفكر العربی، چاپ اول
- رمضانی، احمد، فصلنامه نامه مفید شماره ۲۴
- عمید، حسن (۱۳۵۶)، فرهنگ فارسی عمید، انتشارات امیر کبیر، تهران
- معین (۱۳۴۲)، فرهنگ فارسی معین، انتشارات امیر کبیر، تهران
- شاکری، ابوالحسن، دانشیار گروه حقوق کیفری و جرم شناسی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران، تحلیلی نوین از جرم تحصیل مال نامشروع در حقوق ایران، نشریه پژوهش های فقه و حقوق اسلامی «بهار ۱۳۹۶ - شماره ۴۷
- البوعلی، امیر، دانشجوی دکتری حقوق کیفری دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران و عضو هیات علمی واحد آبادان، دانشگاه آزاد اسلامی، آبادان، ایران، تحلیلی نوین از جرم تحصیل مال نامشروع در حقوق ایران، نشریه پژوهش های فقه و حقوق اسلامی «بهار ۱۳۹۶ - شماره ۴۷
- ابو الحمد، عبد الحمید (۱۳۷۰). حقوق اداری ایران، تهران: نشر طوس، چاپ چهارم.
- طباطبائی مؤتمنی، منوچهر (۱۳۷۴). حقوق اداری، تهران: انتشارات سمت، چاپ چهارم.
- منصورآبادی، عباس، ۱۳۸۰، بررسی تطبیقی خیانت در امانت و اختلاس، علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز «پاییز ۱۳۸۰ - شماره ۳۳
- جر،خلیل: فرهنگ لاروس، ترجمه سید حمید طبیبیان، ج ۲، انتشارات امیرکبیر، چاپ ششم ۱۳۷۵، ص ۱۲۴۶
- براتی، شهرام، ۱۳۸۴، بررسی و تحلیل جرم اختلاس شبکه ای، نشریه دادرسی، بهمن و اسفند ۱۳۸۴ - شماره ۵۴
- TIME، شماره ۲۵، June ۲۲، ۱۹۹۸